

Agrárreform, társadalmi reform a századfordulón

Az ipari-technikai forradalom és a magyar mezőgazdaság

Történeti értékítéleteink megformálásakor mindig kísért a veszély, hogy a korabeli küzdőfelek valamelyikének „igazát” utólag bizonyítva látjuk, és ezt az álláspontot értékmérőként elfogadjuk. Így járt történetírásunk a századelő nagy vízválasztójának, a modernizációnak megítélésével. A bank a kereskedelmi, ipari szférát tekintette és tekinti a modernizáció húzóerejének. A helyes felismerés birtokában „odaállt” ezen szféra korabeli társadalmi és politikai érdekképviseelőinek oldalára. És nem értette a másik „szféra” az agrárgazdaság speciális helyét a helyi társadalom működtetésében. Mint ahogy nem értette az agrárium a termelésen kívül a föld-, mező-, erdő-, vízgazdálkodás jelentőségét a mindenkorai társadalom életkörülményei szempontjából. Ahogy a korabeli „merkantil” irányzat sem értette, hogy nem lehet kizárólagosan az ő termelési és érdekszférájának szempontjai alapján tárgyalni és megérteni egy lokális közösség fennmaradásának, modernizálásának egészét. Így a századforduló az agrárérdekeket megfogalmazó politikai csoportja, az ún. agrárius irányzata mindegyre a modernizáció ellenérdekelteként jelent meg a korabeli merkantil publicisztikai irodalomban és később a történeti irodalomban is. (Alapozva a 19–20. század egyik legkidolgozottabb közgazdasági és társadalomelméleti eszmerendszerére.)

Most, amikor – két évtizede – ember-természet viszonyát kezdjük történelmileg is vizsgálni, és amikor egy új, szintetizáló szemlélet – természet- és társadalomtudományi elemzés – kibontását kíséreljük meg a történetírói gyakorlatban, most látszanak a „hiányok”: történeti műveltségünkben a természettudományok hiánya, vagy

a tárgyi emlékek, a technika értéséhez szükséges forráskritikai felkészültség hiánya. És az „elemző-szintetizáló” gondolkodás-gyakorlat hiánya. Úgy látjuk: kiegészítésre szorul sok korábbi megállapítás. Többek között a 20. századi modernizációról, az agrárium–ipar, valamint állam–társadalom viszonyáról kialakított megállapítás.

Felülvizsgálatunk során új színben jelenik meg így előttünk az egész európai történelem, és eközben az európai ipari-technikai forradalom. És az ipari-technikai forradalom korának néhány meghatározó politikusa is. Közöttük Darányi Ignác.

Darányi Ignác (1849–1927) a századforduló meghatározó agrárpolitikusa volt. Miniszter (1895–1903; 1906–1910) a frissen kialakított földművelésügyi tárca élén. Személyes kigondolója és elindítója több gazdasági, társadalmi akciónak, szívós szervező egyénisége az agrár-szakigazgatásnak, amelynek eredményeként a magyar mezőgazdaság közel került a századfordulón az európai szinthez.

Korunk világgazdasági és integrációs jelenségei az agrárszféra társadalmi és gazdasági helyének, politikai érdekképviseletük újragondolására készítenek bennünket. És mindez történelmi felülvizsgálathoz is vezet. Vitákat kezdeményeztünk az „agrárium” fogalmáról (1996), a környezetgazdálkodásról, élelemtermelésről, környezet és ember viszonyáról általában. És vitát kezdeményeztünk az agrárium elhelyezkedéséről a történelemben a társadalom- és élővilág-megtartó tevékenység szerepéről. E vitát kezdeményező előadás – 1999. szeptember 20. – szövegét adjuk alább közre.

A magyar történelmet a 19. században alapvetően határozta meg az ipari-technikai forradalom. És Európa történelmét is. De sem a magyar, sem az európai történetírás nem mutatja meg e fontos és meghatározó szerepet. Pedig mind a politikai, mind a gazdasági történések mozgatórugóit ezen ipari-technikai forradalom lényegének megismerése során tarthatjuk csak fel. Mert ez nem pusztán

technikai vagy technológiai-termelési forradalom volt. Nemcsak a munkafolyamat, a szerszám, az eszközök és így a végtermékek modernizálása, hanem az egész emberi társadalom átgúrása is. Az emberek mindennapi szokásrendjének, világlátásának forradalma. Az ipari forradalom ilyen értelemben kulturális forradalom is. A meghajtó erő, a gőz és a gépesítés a különböző ipari, élelem-, termelési, sőt

kulturális folyamatok kereteit változtatják meg. A tömeg- és sorozatgyártás létrehívja a gyárat, a nagyüzemet.

Az eszköz- és az üzemszervezetváltás forradalmian átalakította az ember és ember viszonyát is. Az ipari-technikai forradalom – ahogy igyekeztünk másfél évtizeddel ezelőtt bizonygatni – alapvetően befolyásolja, felgyorsítja a nemzeti fejlődést is. A tömegtermelés tömegeket foglalkozta-

tó munkahelyeket hív létre és tömegtelepülési egységeket. Az emberek napról napra többet érintkeznek egymással, emiatt szükség lesz egy pontosan használt *érintkezési eszközre*: az egységes szókinccsen és szabályokon nyugvó anyanyelvre. Mind a munkaszervezet működtetésében – egy üzemben nem lehet négy vagy öt nyelven, különböző szókinccsel egy munkafolyamatot levezényelni –, mind a településen és a modern igazgatásban elengedhetetlen a modern anyanyelv. Az *emberek kimozdulnak* megszokott szűkebb környezetükből. A városba költöznek egészen új infrastrukturális viszonyok közé, ahol mások a higiénés követelmények.

A közlekedés fejlődésével, a helyváltoztatással jelentősen megváltozik, kitérül az emberek *világképe* is! Feltörlik a hagyományos falurendszer mint uralkodó településforma és életkeret, amikor az emberek életükben alig lépték át falujuk határát. Most kitérül mozgásrádiuszuk és ezzel gondolkodási rádiuszuk is.* Először a város, majd a következő fél évszázadban (1900–1950) a falu is részesedhet a tömegkultúra eredményeiből. A kultúráközvetítő eszközök tömeges előállítása és az új tömegkultúra műfajainak kialakítása révén. Az 1880–90-es évektől jelennek meg a nagy példányszámú újságok, amelyeknek gondolkodásformáló hatását növelik a szerveződő egyletek, politikai pártok. Egy új világ, a polgári világ bontakozik ki. Polgári nyilvánossággal, világra nyíló emberi társadalommal. Új termelési eljárások iránti befogadókésztséget, új általános és szakmai műveltséget igényelve. Vagyis megindul egy termelési forradalom, amelyik közkulturális forradalmat indít el. (Ez azután most, éppen a mi évtizedeinkben az információs társadalom kialakulásának korában éli második nagy megújulását).**

Mi lehet egy ilyen világban a magyar agrárium sorsa? Darányi és nemzedéke érzekelte, látta – legalábbis részleteiben – értette, hogy mi zajlik le Európában az 1850–1890-es években. Magyarország, a Habsburg Monarchia részeként – e tekintetben mindenkép-

pen szerencséseként – a korabeli világpiac központi, területéhez tartozott. Érzekelte e generáció, hogyan éri el a technikai-termelési forradalom a Lajtán túli területeket.

Darányi és generációjának, munkatársainak tevékenységét, akcióit alapvetően határozta meg e kihívás felismerése.

I. Modernizáció, felzárkózás

Az élelemtermelés

Az ipari forradalom, a városi településforma robbanásszerű terjedése, az önellátás visszaszorulása új igényeket támasztott az élelemtermeléssel szemben. A kor embere alapvető élelmezési gondokkal küzd. (Gondoljunk csak az 1900–1903 közötti pesti kenyérhiányra és a nyomában járó társadalmi zavarokra!) Nem véletlen, hogy Darányi és nemzedéke mire összpontosít: a *gabonára*. De a tömegek élelmezési gondjait lehet enyhíteni a *burgonyával* is. (*Burgonya* nélkül nincs ipari-technikai forradalom – legalábbis én így látom ma, a népeltetés történelmével foglalkozva.) Nem véletlen tehát, hogy az 1890-es években nagy burgonyatelepítési programot indítanak. Sőt, ekkor burgonyanemesítési akciókba is fog-

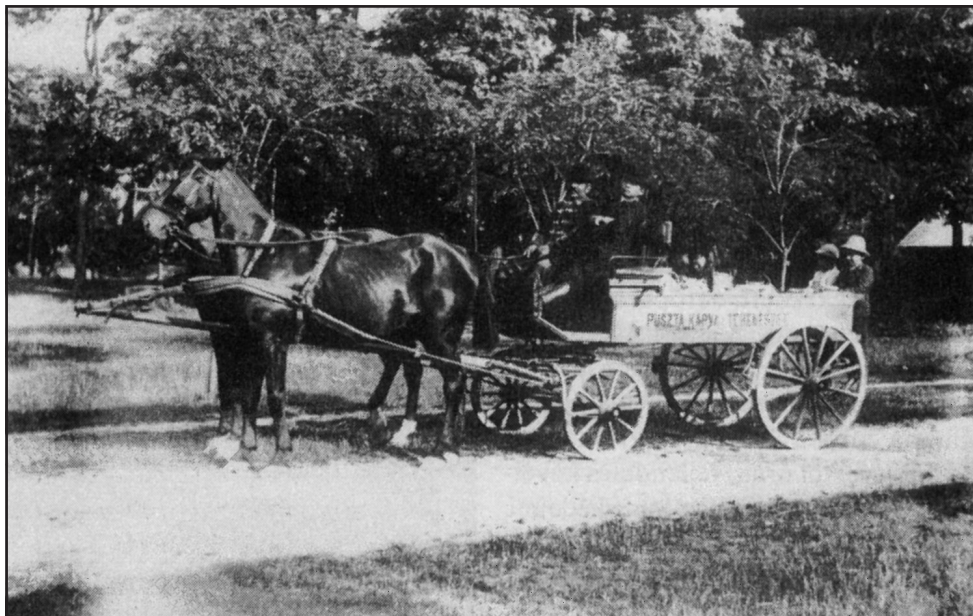
A gabona és a burgonya mellett a városi lakosság élelmezéséhez megfelelő mennyiségű állati fehérjére is szükség volt. Ezért fordítanak Darányiék olyan nagy gondot az *állattenyésztésre*,

ezen belül a marhaállomány feljavítására, az állategészségügyre, az állattenyésztés szakosítására és a tejgazdálkodásra. (1895-ben a kormány tejszövetkezetek szervezését kezdi nagy sikerrel, felismerve, hogy a lakosság ellátásában milyen nagy szerepe van a tejnek. Ez azután a marhatartás újabb fellendüléséhez vezet.)

Agrárius, merkantil érdekek

Darányi európai rálátással közelített a magyar agráriumot ért kihívásokhoz. Jól ismerte a nyugat-európai mezőgazdálkodás gondjait, különösen a *porosz* mezőgazdaságot. Tanítómestere, harcostársa, gróf Károlyi Sándor pedig a *francia* mezőgazdasági reformok híve volt. Mindkét említett országban már az 1850-es évektől az állam talajjavító, alagsövező, meliorációs programokat indított, majd az állami szakszolgáltatási (növénytermesztési, állat-egészségügyi, szakképzési) hálózatot is világszínvonalúvá fejlesztették. És mindkét ország mezőgazdasági vezetői, valamint szakírói pontosan megfogalmazták az agrárium helyét a modern iparosodó világban, mindenekelőtt a tömegélelmiszer-termeléssel szembeni elvárásokat. A magyar agrárreform tehát úgy indult „felülről”, hogy kezdeményezői (gr. Károlyi Sándor) és programadó-jakivitelezője (Darányi Ignác) ismerték az *európai megoldásokat*, és ezeket alkalmazták a *helyi viszonyok és a magyar érdekek* figyelembevételével.

Tehenészet tejeskocsija. Pusztakarva, 1904

* Vö. erre a szerző „Ember, település, természet” c. írását a *História* 1995/4. számában.

** Az ipari és az információs forradalmak természetéről vö. a *História* 2000/5–6. számában a szerzőtől közölt írással.

Darányi a kor reformpolitikusi köze tartozott. A történeti irodalom – joggal – az ún. agrárlobbihoz sorolja. És szembeállítják az ún. merkantil (iparos-bankár) csoporttal – ezt már szerintünk, csak részben joggal. Nemzeti és osztályadalmi szempontból vizsgálva e két csoport tevékenységét, az ún. agrárius csoport ugyanazt igyekezett elérni, mint a merkantil csoport: Magyarország bekapcsolását az európai piacba, illetve a lakosság versenyképességének biztosítását. De – történész szemmel ma én úgy látom – ez a nemzeti érdek az ún. agrárérdek képviselője nélkül csak félfoldalasan érvényesülhetett volna. Ezért is ki kell ragadni történetírásunk túlideologizált – és utólagos érzelmi töltést sem nélkülöző – pólusaiból e kor szereplőit. Megkockáztatjuk kimondani: egyik sem volt „korszerűbb” a másikkal, egyik sem volt „fontosabb” a másikkal. Mindkettő – mind a merkantil, mind az agrárius irányzat – természetesen a maga (ha úgy tetszik, önző) érdekeit képviselte.

A dinamikus új – az ipari-technikai forradalom szülötte – a merkantil irányzat volt, de az agrár irányzat tevékenysége nélkül maga az ipari-technikai forradalom akadhat volna el. A pénzpiac, az ipar kibomlása lehetetlen lett volna az *élelemtermelés* korszerűsítése nélkül. És még valami, aminek mind a korabeli, mind a mai fontosságára csak most döbbenünk rá: az *agrárius nem csak élelemtermelés*. Jelenti az ország mezőinek, erdeinek (a szállásterület) karbantartását is. Márpedig az ország területe karbantartásának elmaradásától pedig maga a magyarországi társadalom szenvedett volna. (Mint ahogy e *tájkarbantartás* az értetlenség és a költségvetési szegénység miatt szenved máig.)

De az egyoldalú korabeli agrár-szemlélet is elbírja a kritikát. Darányi reformjai is csak úgy értelmezhetőek, ha mellette látjuk az ipari és a pénzpiac már korábban megkezdett európaizálódását. Ki tagadná ugyanis, hogy Magyarország az új világgazdasági rendszerben ipari és mezőgazdasági termékeivel csak úgy találhatta meg a helyét, hogy már az 1870-es évektől óriási fellendülés következett be a hazai bank- és kereskedelmi szervezetben. Ez a fellendülés Magyarországot először az osztrák örökös tartományok

kon kívüli térség bankközpontjává, majd ipari központjává emelte. Ma már ismeretesek azok a tények is – nem utolsósorban kedves elhunyt barátom, Vörös Antal, valamint Katus László munkái nyomán –, hogy Magyarország az 1890–1900-as években agrártermékeivel is betagozódott az európai piacba.

Technikai és szellemi korszerűsítés

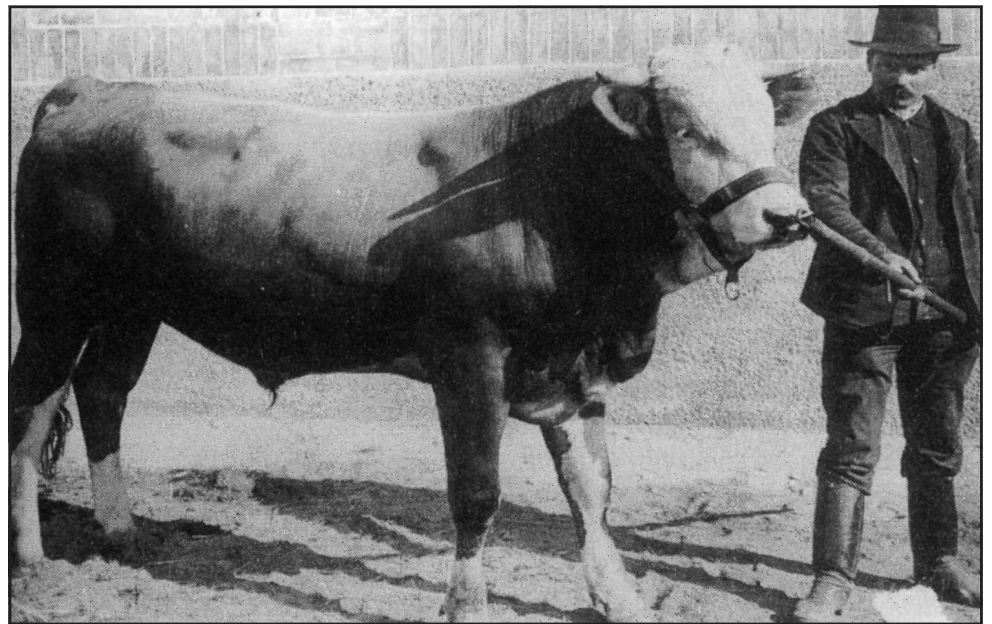
Mi volt e betagozódás előrehajtó ereje? A válasz: *a termelési folyamat modernizációja*. Az ipari-technikai forradalom kihívásaival az 1880-as években szembesül a mezőgazdaság. És a válaszok az 1890-es években születnek meg. (1889-ben válik ki a földművelésügy az ipar- és kereskedelemügyi minisztériumból önálló tárcaként.)

Darányi és kortársainak programja: *az állam vállaljon kezdeményező szerepet az új eljárások, az új technika bevezetésében*. Ezért Darányiék kedvezményeket nyújtottak a gépesítésekhez. (Ez az egyes termelési részfolyamatokat – vetés, cséplés – lerövidítette, a falun belül pedig alapjaiban változtatta meg a munkamegosztást.) Új állatfajtákat honosítottak meg. (Ismét emelkedett a piros-tarka marha behozatala, a hegyi legelőket intenzívebben használták, állami ösztönzéssel.) Államilag támogatott kísérleti gazdaságokat, kísérleti telepeket hoztak létre. Ösztönözték a kertgazdálkodást. (Az 1890–1910 közötti időszakban közel ötszörösére emelkedik a kertészeti

kultúrák művelési területe.) Meghonosodnak a *máig versenyképes termékek*: a makói hagyma, a szegedi és a kalocsai paprika. (Zárójelben hadd jegyezzem meg: természetesen könnyű volt ez abban az időben, az európai technikai újításokat alkalmazva. Segítette utóbbi az is, hogy a magyar állam, a Monarchia társországaiként, politikailag is *betagozódott egy fejlett ipari-termelési kultúrába*. A Magyarországon is használatos pénzen ugyanazt a Kuhne-ekét lehetett megvásárolni, amivel a világ más részein is szántottak.) Az általános európai modernizációs célok – a fejlettebb termelési és életformák – *a nyugatot ismerő magyar értelmiségiek és politikusok* szeme előtt alakultak. Természetesen kívánták ugyanerre a szintre emelni a hazai termelési és életkereteket. (És ha a mai világkihívásokra gondolunk, fel kell tennünk azt a kérdést is: napjaink politikusai mennyire ismerik a nyugati világot? Nem mint turista vagy delegáció tagja. Vajon jelen van-e az adott szaktevékenység nyugati művelésének ismerete?)

A századfordulós agrárreform másik alapeleme az, hogy *épített a magyar elitértelmiségre*. Darányi és Károlyi is napi kapcsolatban volt kora agrár-értelmiségieivel, szakembereivel. Az agrárérdek-védelem létrejötté nem egyszerűen a magyarországi nagybirtok osztályérdekű szervezkedése volt – ahogy azt sokszor mondják történészeink –, hanem tényleges agrárszakmai tömörülés is. *Modern politika nincs szakértelmiség nélkül*. Ez is egy tanulság mai, választ kereső korunkban.

Tenyészbika Eszterházy László pusztasárosdi uradalmából, 1910-es évek

A „magyar föld” karbantartása

Darányi és generációja világosan látta azt, hogy a Kárpát-medencét a magyarságnak nemcsak be kell laknia, nemcsak be kell iskoláztatnia a népeséget – amit Apponyi Albert kevésbé szerencsésen próbált meg, nem is sikerült neki –, hanem *rendben is kell tartania*. Ezt pedig az állam feladatának tekintették. Azokat a *szakigazgatási reformokat*, amelyeket Darányi a magyar állam területének *rendben tartásáért*, a magyar növénytakaró és a magyar állatállomány érdekében tett, én a korszerű szülőföld- és szállásterület-karbantartás kezdetének tekintem. Nem pedig valamiféle „önző” osztály-érdek egyszerű követésének.

1895-ben elkészítik, a magyar föld és a mezőgazdasági termőterület – teljes termelési, művelési – felmérését. Máig mintaszerű vállalkozás: az állami adminisztráció áttekinti a birtok-, az üzemi és a tájviszonyokat (szántó, erdő, rét, kert stb.). Rendezik a földnyilvántartást, a határhasználatot (1894, 1896). Kibontakozik a meliorizáció, a vízmentesítés programja. Megkezdődik a műtrágyagyártás, noha e téren az eredmények, akárcsak az állati eredetű trágyázás terén, igen szerények. A nagy filoxerajárvány után ezekben az években telepítik újra a szőlőállományt. Állami támogatással alakulnak ki a máig meglévő szőlő- és bortáják. (A történelmi borvidékek reorganizációja mellett ekkor telepítik az Alföldön a homoki szőlőt.) Kiemelkedő nemesítő szakemberek (pl. Mathiász János) állnak a támogatott szőlőtelepítés mögött. A századfordulón, Darányi személyes kezdeményezésére indul meg a hegyvidéki (kárpátaljai, felvidéki, székelyföldi) mezőgazdasági tevékenység átalakítása (1897). Telepítési és marhatartási reformokkal.

A felemlített kezdeményezések körében a politikai értelemben vett *agráriusok* érdekének látszottak. De hát mi is a politika, ha nem más, mint a társadalomban jelenlévő különböző érdekcsoportok megnyilvánulási területe? (Ahogy ez, reményeink szerint, a mai magyar demokráciában is ki fog alakulni.) Márpedig ez a *szülőföldvédelem, szállásterület-karbantartás* a profitorientált *tőkétől nemigen várható el*. És ez nem a tőke hibája. Ezt felesleges történelmileg a történészeknek, jele-

A mosonmagyaróvári gazdasági akadémia épülete

nünkben a politikusoknak számon kérni a tőkén. Naivitás ugyanis azt gondolni, hogy a tőke befektet a lokális termelési szervezetbe azért, hogy az országutak mentén lévő fákat rendben tartsa, a különböző pollenfertőzéseket megakadályozza, vagy hogy állatorvosi szakszolgálatot tartson fenn. A tőke azért fizet helyi adót, mert használja a helyi (állami, községi) infrastruktúrát! Ez utóbbi feladatot a világon mindenütt az állam (vagy a község) vállalja magára. A szállásterület-karbantartás közös terhei csakis az adófizetők forintjából valósíthatók meg. Ezért *fonódik össze az állam az agrárius érdekekkel* a 19–20. században mindenütt Európában. (Ilyen értelemben az, hogy az állam igenis vállaljon felelősséget a szülőföld rendben tartásáért, szakintézmény-hálózatot, szakfelügyelőségeket stb. hozzon létre, nem a liberalizmus tagadásának kérdése. Nem is az állam szerepvállalásának kérdése. Ez minden modern államban így volt és így van. Teljesen felesleges ebből – én legalábbis így gondolom – ideológiai kérdéseket kovácsolni.)

Szakemberképzés, szakmai továbbképzés

Darányi – beszédei és tevékenysége egyaránt mutatják – pontosan látta, hogy a modernizáció nemcsak technikai modernizációt, hanem szakemberképzést is jelent. A hagyományos, akkor már százéves múltra visszatekintő magyar agrárelit-képzést továbbfejlesztették. (Többek között a gyakran emlegetett Óvárt korszerűsítették az 1890-es években.) De fontos volt a

korban a közgazdászok képzése is. Kiemelt figyelmet fordítottak és programot indítottak mindemellett a gazdák, vagyis a tényleges termelést folytató emberek képzésére. (Ma azt mondanák kommunikáció-szakembereink: a munkaerő utóképzése, felnőttoktatása.) Az 1890-es években beindították a gazdaképzést, a téli tanfolyamok rendszerét. A földművelési minisztérium népkönyvtár-sorozatát jelentet meg, gazdasági tanfolyamokat szervez a modern gazdálkodási, föld-, növény- és állatápolási eljárásokról. Számukra tehát a mezőgazdasági szakemberképzés nemcsak Óvárt, nemcsak Keszthelyt, Kassát, az agrárakadémiákat, nemcsak a felsőképzést jelentette. Nemcsak azt, hogy a Műegyetemen bevezetik a vízmérnök – tehát a környezetgazdálkodási – szakokat. Hanem azt is jelentette – amit nem eléggé hangsúlyoz ki a történelmi irodalom –, hogy a mindennapi életben, ismeretterjesztő tanfolyamokon próbálták meg a gazdálkodók alapismereteit bővíteni.

II. Társadalom

„Agrárius érdek” – „nemzeti érdek” ütközéséről, egybeeséséről nem lehet szólni anélkül, hogy ne beszéljünk arról: volt-e társadalmi programja Darányinak és társainak. Ezzel kapcsolatban megfontolásra ajánlok néhány szempontot.

Földtulajdon

A *földtulajdon* kérdése. A magyar történelmi irodalom – ugyanúgy, mint a

politikai gondolkodás – félek, néha túlságosan ideológiai alapon közelít a tulajdon kérdéséhez. A földtulajdon kérdése, a „magán” és a „közös” fogalma a 20. század ideológiai-politikai háborújában ugyanúgy hamis pólusok közé került, mint az agrárképviselet egésze, a merkantil-agrárius irányzat megítélése. A századforduló agrárviszonyainak jellemzője: harc folyik a földért és harc folyik a nagybirtok, mint egy társadalmi réteg hatalmának gazdasági alapja ellen. Mind a kisbirtokosság, mind a nincstelenség részéről. De a történészek valahol mégis csak fel kell tennie a kérdést: *milyen tulajdonformát kívánt a kor gazdálkodási racionalitása, az eredményesség?* Ezt kell figyelembe venni, ha el akarunk távolodni az elmúlt 70 év nagybirtokellenes (és tegyük hozzá, kisbirtok- vagy akár szövetkezettelenséges) érzelmi megközelítéseitől. A politikai gondolkodásnak egyszer el kell jutnia oda, hogy a *tulajdonviszonyokat a termelés, az üzemforma célszerűségének alárendelve tárgyalja.* (Egyszer tudomásul kell venni például, hogy soha nem lehet Tokaj-Hegyalján a „szoknyák” felső részén, ahol a legjobb minőségű szőlő terem, nagy táblás és közös tulajdonra épülő gazdálkodást megvalósítani. Inkább a szoknyák fognak gazdátlanra válni. És azok a szovjet korszakban tönkre is mentek. És akkor károsodik a minőségi tokaji bor. De hogy egy másik, ideológiai tulajdon-megközelítést jellemezzek: naivitás volt és ma is naivitás arról ábrázolni, hogy gabonát vagy takarmányfélét, krumplit lehet két-három hektáros földön európai színvonalon, versenyképesen megtermelni. Ez a program is értelmetlen. Ideológia.)

Ebből a szempontból vizsgálva Darányiék ténykedését, újra kell kérdezni: mi vezette a telepítési akciókat és a földbirtok-rendezési törekvéseket? Ha a korábbi statisztikai adatokat nézzük, láthatjuk: 1850 és 1890 között ötszörösére nőtt az ún. kis- és középbirtokos családok száma. Ez rendkívül gyors folyamat. Ám – úgy látszik – mégsem tudott lépést tartani a tulajdonszerkezet azokkal az igényekkel, amelyeket a gazdaság támasztott az agráriummal szemben. A nagybirtokos keretek alapélelem-cikkeinek termelése (gabona, marha) és a differenciált termékszerkezet egymást kiegészítő igényére gondolok. Darányi szándéka világos:

konzervatív-liberális módon, tehát lépésről lépésre fejleszteni a közép- és kisbirtokot, erősíteni az előző évtizedek ilyen törekvéseit. Ugyancsak a statisztikai adatok mutatják: a kisbirtokos parasztok egyes üzemágakban – így a kert-, szőlő-, szántóföldi gazdálkodásban – a földterület 55- 60%-át birtokolják. Darányi parcellázási akcióinak eredményeként a kis-, sőt a középbirtokok (100–1000 ha) térhódítása felgyorsul (1917-ig). A termékreform (marha, szőlő, kertészet) is ezt az üzemformát erősítette. Mint ahogy a Darányi vezette agrárlobbi bejelentett programként, agitációval (gondoljunk csak Rubinek Gyula szakírói tevékenységére), kormányzati eszközökkel is a parasztbirtok erősítését szorgalmazza. (Zárójelben: a magyar agrártörténelem tragédiája – természetesen a politikai vezető réteg tévedéséből következő hibája –, hogy nem érvényesülhetett a termelés-racionalitás szempontja a tulajdonváltásokban.)

Mezőgazdasági bérmunka

Újrágondolást kíván Darányi társadalompolitikájának másik törekvése: a *mezőgazdasági bérmunkások munkaviszonyának* rendezése is. A korabeli elhíresült törvényeket a kor szocialista és radikális politikai mozgalmi és az utókor joggal illetve kritikával. (Az ún. rabszolga-törvényre – 1898 –, illetve kiterjesztésére a vízi, út- és vasútépítő munkásokra – 1899 –, valamint, az ún. cseléd-törvényre – 1907 – gondolok.) Mégis oda kell figyelni arra, hogy ezek, például a cseléd-törvény egyfajta *köl-*

csönösség elvére épültek. Nemcsak a cselédet tette „rabszolgává”, nemcsak a munkavállalót kötelezte rendszerességre, de a munkaadót is. Az értékelésnél nem feledkezhetünk meg a korabeli rendezetlen viszonyokról, a bérmunkás és a cseléd teljes kiszolgáltatottságáról. Az 1907. évi törvény például – ha a valóságot nézzük – előrelépés e gyakorlathoz képest. A munkaadót korlátozta, meghatározva: milyen feltételek között lehet alkalmazni valakit. Az egyoldalú kötelezettségvállalást kétoldalúvá tette. (Nem feledkezhetünk meg a munkás- és cseléd-segélyező pénztár megszervezéséről sem 1900-ban, amelyik a mezőgazdasági munkavállalókat kívánta az ipari munkások között már jól bevált önszerveződés és szolidaritás irányába, többek között az öregek segítésére ösztönözni.)

Ugyanígy mind a korabeli, mind az utólagos ideológiai szempontoktól függetlenül kell szemügyre venni Darányi elképzeléseit a *telepítésről*, a mezőgazdasági lakosság munkahelyteremtése érdekében kezdeményezett akcióiról. Kiindulni itt is a korabeli valóságból kell.

Munkanélküliség

A *mezőgazdasági munkanélküliség* Európa peremvidékén megoldatlan volt a korban. Ennek következménye a kivándorlás Európa peremvidékeiről: Írországból, Norvégiából, Svédországból Amerikába. Ezen országok után a Kárpát-medence a legnagyobb „kibocsátó”. Különösen a magyar állam

Aratók egy Tolna megyei birtokon, 1910 körül

szegény lakosú peremterületei. És ennek a munkanélküliségnek a következménye, a kivándorlás mellett, Délkelet-Európában a radikális agrármozgalmak is. (Mind a kivándorlást, mind az agrármozgalmakat igen színvonalas monográfiák tárgyalják.) Megoldást csak a mezőgazdaságon belüli foglalkoztatás jelenthetett. A város, az ipar már nem tudott felszívni ekkora embertömeget. A legszegényebb térségek iparosodási üteme sem a skandináv vidéken, sem Északkelet-Magyarországon nem volt olyan gyors, hogy munkaalkalmat tudott volna kínálni e munkaerő-feleslegnek.

Hosszú távú megoldásként a farmer típusú – közép- és kistulajdonú – agrár-gazdaság kialakítása jelentkezett. Darányi konzervatív reformjának célja: a 19. század második felében fokozatosan kifejlődött közép- és kisbirtokot tovább erősíteni.

Parasztpolgár

A kontinens központi vidékeinek mintájára ekkor jelenik meg Európa peremvidékén – Svédországban és Magyarországon is – a *parasztpolgár* típusa. Darányi – erről vallanak beszédei – erről a parasztpolgárról álmodozott. Ez a parasztpolgár már vállalkozó. Modernizálja a termelési folyamatot, tudatosan választja meg termékeit, követi a piac igényeit. Gazdasága több lábbon áll. Az állattartásban egyensúly van a hús- és a tejtermelés, a takarmányozással az állattenyésztés és a növénytermesztés között. Képezi magát. Vezeti a birtokról a számadást. Maga értékesít, kereskedik. Megbecsült partnere a felvásárló-nagykereskedőnek. De a családtagok ott vannak a helyi kispiacokon is. Darányi, mint láthatuk, földbirtok-politikával, parcellázással, telepítéssel kísérletezett, hogy segítse őket. De még jelentősebbek reformjai a *mezőgazdasági hitel* megteremtése területén. A vállalkozáshoz pénz kell, ezért szervezik meg állami ösztönzéssel az Országos Hitelszövetkezeti Központot, amely állami pénzt pumpált a mezőgazdaságba, mégpedig rögzített kamatokkal. Ezzel egy évtized alatt kihúzták a talajt a kis- és közép-parasztok legnagyobb réme, a falusi uzsorás alól. A pénz- és hitelgazdálkodás általános előretörése nyomán erősödik a bérlemények súlya. Ami szín-

Darányi Ignác Palicsfürdőn a Magyar Gazdaszövetség évi közgyűlésén, 1909. június 23.

tén a kis- és középüzemet, a kapitalizálódást, a *vállalkozói kedvet segíti*. Ez a *vállalkozó paraszt* tudomásul veszi: mindennek ára, kiszámított költsége van. A családi gazdaság *kapitalista kisüzemmé* változik. Történeti irodalmunk erről a vállalkozó, leleményes paraszttípusról alig vesz tudomást. (Amelyik típus pedig egészen az 1950-es évekig a magyar mezőgazdaság nagy ígérete volt. Generációról generációra örökített hozzáértéssel, földszeretettel megáldva-megverve képezhetette volna alapját egy életképes magyar mezőgazdaságnak a 20. század második felében, a mi korunkban. Ahol a termelés a piac igényei szerint folyik, a tulajdon, még inkább az üzem nagysága pedig a termeléshez igazodik. E fejlődési irányt, amely a skandináv területeken végbemehetett, nálunk megakadályozta a politika: a két háború között a kötött birtok intézménye, a tőkehiány, majd az 1950-es években egy ellenkező előjelű politikai beavatkozás, a szovjet rendszer ideológiai beavatkozása.)

Ez a kis számú, de egyre erősödő parasztpolgárság képezte a *kisgazdapárt bázisát*. A politikai mozgalom a fentebb jelzett, az 1890-es években izmosodó társadalmi folyamatra épült. A tehetséges, élni akaró, eleven eszű, vállalkozó kedvű emberek képviselték a progressziót. Az iparban, a mezőgazdaságban egyaránt.

Konzervatív reform

A Darányi-féle társadalmi reformot tehát a korabeli magyar valóság talaján

kell vizsgálni, a reális alternatívák világában. E reform célja a parasztpolgár erősítése, a munkaviszonyok rendezése. Ez a *reform konzervatív*, hiszen nem kíván politikai eszközökkel belenyúlni a tulajdonviszonyokba, de segíteni akarja a szerves átalakulást. De ez a reform *liberális is*, a szónak abban az értelmében, hogy olyan parasztpolgárt kíván, aki tiszteli a másik gazdaságát, és büszke arra, amit ő maga elért. (A liberalizmus ugyanis ezt jelenti, nem pedig azt, hogy „városi ember”. Leegyszerűsítve: a liberalizmus nem bizonyos foglalkozási ágat, nem lakóhelyet jelent. A liberalizmus a trágyszaggal is összefér! Ahogy ezt a nyugati agráriumban láthatjuk.)

Darányi társadalompolitikája azonban nem teljesebben ki. Nem azért, mert Darányi téves modellt követett volna, vagy rossz volt a helyismerete, hanem azért, mert a világháború egészen más irányba terelte a magyar gazdaságot és a politikát.

III. Az állam szerepe

Darányi és nemzedéke kétségtelenül az állam bővületében élt. Természetesen elutasította azt a bontakozó szocialista és radikális eszmét, amely az államhatalom megragadásával, majd e (politikai) hatalom segítségével akart a tulajdonviszonyokba és a termelési folyamatokba beavatkozni, sőt, az államot tulajdonossá kívánta tenni. De elutasította azt az óliberális felfogást is, amelyik az állam (vagy a község, a

kommunitas) szabályozó szerepét is tagadta. (Darányi Ignác nemzedékét sokkírozta – ahogy ez az unokaöcs, Hóman Bálint családjában anekdotaként keringett –, hogy fiatal korában a vásárokon milyen egészségtelen körülmények között tartották a fejős teheneket, amelyek tejét a gyermekeknek vásárolta a cseléd. A fogyasztó érdekében tehát közbe kell lépni! Ugyanúgy emlegették „Náci bácsi” Széchenyi-történeteit, amelyeknek tanulsága mindig az volt: meg kell tanítani a magyar gazdát a korszerű technikai eljárásokra, hogy tiszta legyen az udvara, egészséges az állata és rendben legyen a hordója.)

Infrastruktúra

Az állam részvételét a szabályozásban, a képzésben és az infrastruktúra-építésben fontosnak tartotta e generáció. (Ismét csak zárójelben jegyzem meg: történetírásunkban – és politikai gondolkodásunkban is – van hajlam „általában” beszélni az állami szerepvállalásról. És van hajlam: az állami szerepvállalást szembeállítani a liberális gondolattal. A századfordulón és ma is.)

Darányi nevéhez, tizenkét éves miniszterségéhez köthető az állam aktivizálódása a mezőgazdaság területén. Nézzük meg konkrétan, mely területek azok, amelyeken az állam szerepet vállalt a századfordulón. (IsmereteseKatus László számításai: 1890–1914 között az összes beruházás 20%-át az állam eszközözi.) Bontsuk szét a

ráfordítások adatait! Az első nagy állami vállalkozás a nagy *vasútépítési program*. Az 1850-es évektől fokozatosan, majd 1867 után gyorsan halad a fővonalak kiépítése. Az 1900-as években (1903-tól), Darányi második minisztersége idején pedig nagyobb lendületet vesz a szárnyvasutak építése, melyek az agrártermékek szállítása szempontjából voltak fontosak. E szárnyvasutak révén az állam peremterületei kapcsolódhattak be az országos munkaszervezetbe. A vasút tette lehetővé a migrációt is, a munkaerő szabad mozgását. Oldva ezzel a lokális munkanélküliség konfliktusát.

Ez a korszak rendezi állami erővel az *útvizonyokat*. Gondoljunk csak az 1890. és az 1895. évi úttörvényekre. Meghatározzák, mi legyen állami kézben (országútépítés) és mit vállaljon a község (kötelezi a községeket a helyi utak építésére, karbantartására).

Ez a nemzedék állami közreműködéssel rendezi a Kárpát-medence *vízgazdálkodását*. 1879-ben felállítják a Kultúrmérnöki Hivatalt. Állami tisztviselők – Kvassay Jenő és társai – húsz év alatt rendbe hozzák az ország vízgazdálkodását. Kiváló törvényeket alkotnak. Gondoljunk az 1885. évi, az 1912–13. évi víztörvényekre. A Kárpát-medence népeinek egyik életfeltétele a hegyekből az Alföldre lezúduló vizek rendben tartása. Ekkor épül ki az a vízügyi adminisztráció, amelyik egészen az elmúlt évtizedekig megőrizte szakértelmét. (És tegyük hozzá ismét zárójelben: amely majd az 1937. évi

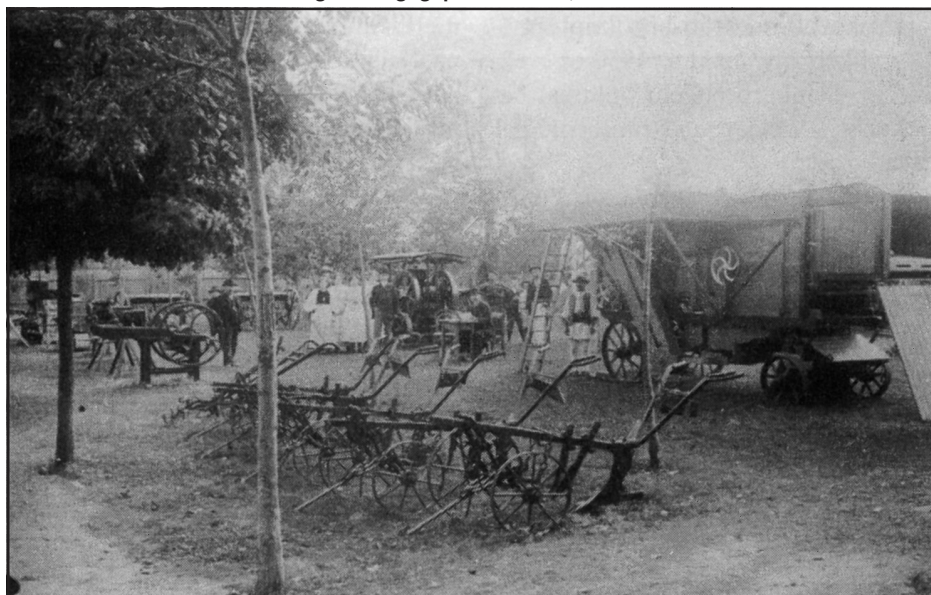
öntözési törvényhez és az 1960–70-es évek vízgazdálkodási reformjaihoz vezetett, túlélve különböző politikai rezsimeket. És amelyet azután egyszerűen a sztálinista rendszer rekvizitumának tekintettek sokan 1989 után. És a fürdővízzel együtt a gyereket is ki-dobtuk. Azaz a megalomániás erőmű-építőkkal együtt a gátak, vízvezető rendszerek szakszolgálatos tisztviselőit is.)

Szakszolgálat, szakigazgatás

Az infrastruktúra-építés mellett az államot kívánták igénybe venni a *mezőgazdasági szakszolgálat*, a *kísérleti telepek*, a *szakemberképzés* és a *hitelpolitika* területén – amint arra korábban utaltunk.

Vagyis kevés egyszerűen azt mondani, hogy az „állam szerepet vállal”. Konkrétan kell megvizsgálni: a társadalom működésének mely területe kívánja az állami szerepvállalást. És milyen formában: vállalkozásösztönző vagy a – szerintem kevésbé hatékony – segély formájában. Én ma is azon a véleményen vagyok, hogy az állami szerepvállalás nem feltétlenül antiliberális. A társadalom működésének bizonyos szféráját nem lehet a tőkére bízni. A tőkének – ahogy ezt korábban is említettem – nem ez a feladata. (Sokan ezt nem veszik tudomásul és ezért szidják a tőkét.) Úgy látom – lehet, hogy rosszul –: a századfordulón Darányiék arra használták az államot, amire az való: a *szolgáltatások fejlesztésére, munkaerőképzésre és közérdekű feladatok szabályozására*. A *konzervatív reform* e programja igenis korszerű volt. (Más kérdés, hogy ez a program a későbbiekben már kevésnek bizonyult az agrárium feszítő konfliktusainak feloldására.) A *szolgáltató államra* azonban szükség volt és van. Működése nemcsak a 19–20. század fordulóján volt az ország rendben tartásának az alapfeltétele, hanem ma is az. És ezt a szolgáltató, karbantartó szervezetet meg kell finanszírozni. Darányiék legnagyobb gondja is ez volt: megtalálni a megfelelő adópolitikát, hogy környezetünk rendben tartását, az infrastruktúra-fejlesztést lehetővé tegyék az ország egész területén.

Mezőgazdasági gépek kiállítása, 1900 körül

GLATZ FERENC